

**ALISHER NAVOIYNING «KECHA KELGUMDUR DEBON...» GʻAZALIDA
«AT-TORIQ» SURASI GʻOYALARINING BADIY-IRFONIY TALQINI**

Shermatova Umida Sapayevna – *pedagogika fanlari boʻyicha falsafa doktori*

shermatovau9@gmail.com

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

**ХУДОЖЕСТВЕННО-МИСТИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИДЕЙ СУРЫ «АТ-ТАРИК»
В ГАЗЕЛИ АЛИШЕРА НАВОИ «ОБЕЩАВ ПРИЙТИ МИНУВШЕЙ НОЧЬЮ...»**

Шерматова Умида Сапаевна – *доктор философии по педагогическим наукам*

Чирчикский государственный педагогический университет

**ARTISTIC AND MYSTICAL INTERPRETATION OF THE IDEAS OF THE SURAH "AT-TARIQ"
IN THE GAZEL OF ALISHER NAVA'I "PROMISING TO COME LAST NIGHT..."**

Umida Sapaevna Shermatova – *Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences*

Chirchik State Pedagogical University

Tayanch soʻzlar: Navoiy, At-Toriq surasi, qurʼoniy tafakkur, tasavvuf, tun, nur, hijron, visol, bedorlik, irfon.

Rezyume. Maqolada Alisher Navoiyning «Kecha kelgumdur debon...» gʻazali Qurʼoni karimning «At-Toriq» surasi bilan qiyosiy-tipologik va hermenevtik yondashuv asosida tahlil qilingan. Gʻazaldagi tun, bedorlik, intizorlik, hijron, nur va visol motivlarining qurʼoniy hamda tasavvufiy mohiyati ochib berilgan. Shoirning ishqiy kechinmalar orqali inson ruhining Haqqa intilishi va maʼnaviy kamolot yoʻlini badiiylashtirish mahorati yoritilgan. Tahlil natijalari Navoiy gʻazalida qurʼoniy gʻoyalar bevosita emas, balki irfoniy-badiiy tafakkur orqali ifodalanganligini koʻrsatadi.

Ключевые слова: Навои, сура Ат-Тарик, кораническая мысль, мистицизм, ночь, свет, хиджран, прощение, бодрствование, мудрость.

Резюме. В статье на основе сравнительно-типологического и герменевтического подхода анализируется газель Алишера Навои «Обещав прийти минувшей ночью...» с сурой «Ат-Тарик» Священного Корана. Раскрывается кораническая и мистическая сущность мотивов ночи, бодрствования, ожидания, хиджрана, света и прощения в газели. Подчеркивается мастерство поэта в художественном изображении стремления человеческой души к Истине и пути к духовному совершенству через романтические переживания. Результаты анализа показывают, что коранические идеи выражены в газели Навои не напрямую, а через мистико-художественную мысль.

Key words: Navoi, Surah At-Tariq, Quranic thought, mysticism, night, light, hijran, farewell, wakefulness, wisdom.

Summary. This article analyzes Alisher Navoi's ghazal "Having Promised to Come Last Night..." with the Surah At-Tariq of the Holy Quran using a comparative-typological and hermeneutic approach. The Quranic and mystical essence of the ghazal's motifs of night, wakefulness, expectation, hijran, light, and farewell are revealed. The poet's mastery in artistically depicting the human soul's striving for Truth and the path to spiritual perfection through romantic experiences is emphasized. The results of the analysis demonstrate that Quranic ideas are expressed in Navoi's ghazal not directly, but through mystical and artistic thought.

Kirish. Alisher Navoiy ijodi turkiy-musulmon madaniyati tarixida Qurʼon, hadis va tasavvufiy tafakkur bilan uzviy bogʻlangan ulkan maʼnaviy meros sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shoir asarlarida islomiy gʻoyalar koʻpincha bevosita emas, balki ramziy, irfoniy va badiiy shakllarda namoyon boʻladi. Shu jihatdan Navoiy gʻazallarini qurʼoniy tafakkur bilan bogʻliq holda oʻrganish nafaqat shoir badiiy mahoratini, balki uning maʼnaviy-falsafiy qarashlarini ham chuqurroq anglash imkonini beradi. Adabiyotshunos olim Ibrohim Haqqul taʼkidlaganidek, Navoiy ijodida inson va Haq munosabati, ishq va maʼrifat, hijron va visol kabi tushunchalar tasavvufiy dunyoqarash asosida talqin qilinadi [4]. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, «Kecha kelgumdur debon...» gʻazali tashqi jihatdan mahbuba intizoridagi oshiq kechinmalarini aks ettirsa-da, uning botiniy qatlamida inson ruhining mutlaq goʻzallik va ilohiy haqiqat sari intilishi mujassamlashgan.

Qurʼoni karimning «At-Toriq» surasida ham insonning maʼnaviy uygʻonishi, ilohiy nazorat, nur va haqiqat tushunchalari muhim oʻrin tutadi. Shu bois mazkur gʻazal va sura oʻrtasidagi maʼnaviy uygʻunlikni oʻrganish muhim ilmiy ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Navoiy ijodidagi qurʼoniy motivlar masalasi oʻzbek adabiyotshunosligida

N.Komilov, I.Haqqul, B.Valixoʻjayev, A.Abduqodirov kabi olimlar tomonidan turli jihatlarida tadqiq etilgan [3, 4, 6, 10]. Biroq «Kecha kelgumdur debon...» gʻazalining bevosita «At-Toriq» surasi bilan qiyosiy tahlili alohida tadqiqot obyekti sifatida keng oʻrganilmagan. Shu jihatdan mazkur maqola mavzuning kam oʻrganilgan qirralarini yoritishga qaratilgan.

Tadqiqotda «Kecha kelgumdur debon...» gʻazali ilk bor «At-Toriq» surasi kontekstida yaxlit qiyosiy tahlil qilindi. Gʻazaldagi tun, bedorlik, intizorlik, nur va hijron motivlarining qurʼoniy manbalari aniqlanib, ularning tasavvufiy talqini ochib berildi.

Muhokama va natijalar. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik tahlil, hermenevtik talqin, tasavvufiy sharh va matnlararo munosabatlarni aniqlash usullaridan foydalanildi. Gʻazaldagi badiiy obrazlar Qurʼon tafsiri va tasavvufiy manbalar bilan qiyosiy ravishda tahlil qilindi.

Gʻazaldagi tun va bedorlik motivlarining qurʼoniy asoslari. «At-Toriq» surasi quyidagi oyatlar bilan boshlanadi:

«Vas-samaai vat-toriq. Va ma adroka mat-toriq. An-najmus-soqib» [1].

Mazkur oyatlarda tun va uni yorituvchi yulduz oʻrtasidagi munosabat ramziy maʼno kasb etadi. Islom tafakkurida tun koʻpincha insonning ruhiy sinovlari, nafs

bilan kurashi va ma'naviy izlanishlari davri sifatida talqin qilingan. Qorong'ulik qanchalik kuchli bo'lsa, nurning qadri shunchalik ortadi.

Navoiy g'azali ham aynan tun tasviri bilan boshlanadi:

«Kecha kelgumdur debon ul sarvi gulru kelmadi,

Ko'zlarimga kecha tong otquncha uyqu kelmadi» [2].

Ushbu baytdagi bedorlik oddiy ruhiy holat emas. Tasavvufda bedorlik («yaqza») insonning g'ofillikdan chiqishi va ma'naviy hayot boshlanishining birinchi bosqichi hisoblanadi [5]. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, oshiqning uyqusizligi ishqiy iztirobdan ko'ra kengroq ma'noni anglatib, qalbning Haq visoliga intilishi sifatida talqin qilinishi mumkin.

Intizorlik va talab maqomi

G'azalning keyingi baytlarida intizorlik motivi markaziy o'ringa chiqadi. Oshiqning har lahza mahbubani kutishi va uning kelmasligi tufayli ruhiy azob chekishi tasavvufiy adabiyotdagi «talab» maqomini eslatadi.

Najmiddin Komilov ta'kidlaganidek, talab – solikning ma'naviy safarga kirishidagi eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, haqiqatni chin dildan izlashni anglatadi [3]. Navoiy oshiq obrazi orqali aynan shu ruhiy holatni tasvirlaydi. Chunki haqiqiy muhabbat kutish va sabr qilish qobiliyati bilan o'lchanadi.

Bu holat «At-Toriq» surasidagi:

«In kullu nafsin lamma alayha hafiz» [1] oyatlari bilan hamohangdir. Insonning har bir harakati, hatto uning intizorligi ham ilohiy kuzatuv ostida ekanligi g'oyasi g'azalning botiniy mazmunini yanada boyitadi.

Nur va jamol konsepsiyasi

Qur'onda nur hidoyat va haqiqat ramzi sifatida talqin qilinadi. «At-Toriq» surasidagi «an-najmus-soqib» obrazi qorong'ulikni yorib chiquvchi ilohiy nurni ifoda etadi.

Navoiy poetikasining o'ziga xos jihati shundaki, mahbubaning tashqi go'zalligi hamisha ma'naviy mazmun bilan boyitiladi. G'azaldagi mahbuba jamoli oshiq uchun shunchaki go'zallik emas, balki nur manbai hisoblanadi. Bu nur uning qalbini tiriltiradi va umidini saqlab qoladi.

Tasavvuf ahli nazdida ma'rifat nuri qalbga tushganida inson zohiriy voqelik ortidagi haqiqatni ko'ra boshlaydi. Shu ma'noda mahbuba jamoli ham ilohiy jamolning badiiy timsoli sifatida talqin qilinishi mumkin.

Hijronning irfoniy mohiyati

G'azaldagi eng kuchli motivlardan biri hijrondir. Biroq Navoiy hijronni faqat qayg'u va ayriliq sifatida tasvirlamaydi. Uning talqinida hijron insonni ma'naviy jihatdan tarbiyalovchi va kamolotga yetaklovchi kuchdir.

Imom G'azzoliy muhabbat haqida so'z yuritar ekan, muhabbatning haqiqiyliги sabr va hijron orqali namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Chunki visol qadri aynan hijron orqali anglanadi.

Navoiy g'azalida oshiqning ko'z yoshlari, alam va iztiroblari tashqi ko'rinishda musibat bo'lib tuyulsa-da, botinam ma'naviy poklanish jarayonini ifoda etadi. Bu jihat Qur'ondagi insonning sinovlar orqali kamolotga erishishi haqidagi g'oyalar bilan mushtarakdir.

Visol va ma'naviy kamolot

G'azal kompozitsiyasi hijronidan visol sari harakatlanuvchi ichki dinamikaga ega. Garchi zohiriy visol ro'y bermasa ham, oshiqning ruhiy holati o'zgaradi. Uning muhabbati poklanadi, sabri mustahkamlanadi va qalbi ma'naviy kamolotga yaqinlashadi.

Maqta'da keltirilgan «boda» timsoli tasavvufiy adabiyotda ilohiy muhabbat va ma'rifat ramzi hisoblanadi [9]. Demak, shoir nazarda tutgan shodlik moddiy emas, balki ruhiy shodlikdir. Qalb ilohiy muhabbat bilan to'lganida qayg'u va hijronning zulmati chekinadi.

Bu holat «At-Toriq» surasidagi nurning qorong'ulik ustidan g'alaba qilishi g'oyasi bilan mazmunan uyg'unlik hosil qiladi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiyning «Kecha kelgumdur debon...» g'azali tashqi jihatdan ishqiy mavzuda yozilgan bo'lsa-da, uning ma'no qatlamlarida chuqur irfoniy va qur'oniy g'oyalar mujassam. G'azaldagi tun insonning ma'naviy sinovlari, bedorlik ruhiy uyg'onish, intizorlik talab maqomi, nur ilohiy ma'rifat, hijron esa kamolot yo'lidagi tarbiya vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

«At-Toriq» surasidagi tun va nur qarama-qarshiligi Navoiy g'azalida badiiy-irfoniy shaklda qayta talqin qilingan. Natijada shoir ishqiy obrazlar orqali insonning Haqqa intilishi va ma'naviy takomil yo'lini yuksak badiiy mahorat bilan ifoda etgan.

Adabiyotlar

1. Qur'oni Karim. – Toshkent: «Hilol-Nashr», 2023.
2. Navoiy A. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2011.
3. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: «Movarounnahr», 2009.
4. Haqqul I. Navoiyga qaytish. – Toshkent: «Fan», 2007.
5. Haqqul I. Tasavvuf va she'riyat. – Toshkent: «Adabiyot va san'at», 1991.
6. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. – Toshkent: «Yozuvchi», 1996.